
РОЗДІЛ 8

ОСОБЛИВОСТІ СВІТОГЛЯДУ КРІЗЬ ПРИЗМУ РЕСУРСІВ У ОСІБ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Зоя КІРЕЄВА,
доктор психологічних наук,
професор
Тетяна ФРАНЦІАН,
магістр психології

Війна надає катастрофічний вплив на здоров'я та благополуччя людини, призводить до більшої смертності та інвалідності, ніж будь-яка серйозна хвороба, руйнує спільноти та сім'ї, часто порушує розвиток соціальної та економічної структури суспільства. Наслідки війни включають довгострокові фізичні та психологічні збитки для дітей та дорослих, а також скорочення матеріального та людського капіталу. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) заявила, що в ситуаціях збройного конфлікту близько 10 % людей, які пережили травматичні події, матимуть серйозні проблеми з психічним здоров'ям, а ще у 10 % розвинеться поведінка, яка заважає їм ефективно функціонувати. Депресія, тривога та психосоматичні проблеми, такі як безсоння, є найбільш поширеними наслідками. Дійсно, війна завдає шкоди психічному здоров'ю людей. Відомо, що військова травма залишає фізичний слід, війна жахлива і перебуває за межами розуміння та досвіду більшості людей. Війна, що відбувається в Україні впливає на зміни картини світу українців.

Відомо, що термін „картина світу” вперше застосовувався на межі ХІХ і ХХ ст. фізиком В. Герцем і розумівся ним як сукупність внутрішніх образів зовнішніх об'єктів, що служать для виведення логічних суджень відносно поведінки цих об'єктів. Р. Ретфілд в 50-х рр. одним із перших використав поняття «картина світу», визначивши його як систему уявлень про світ та місце в ньому людини. З початку

60-х років у науці розпочинається хвиля інтересу до цього питання. Багато дослідників приділяють увагу цьому феномену.

Аналіз наукових праць з психології та філософії показав, що існує два головні напрямки в дослідженні картини світу суб'єкта. Згідно з першим, картина світу суб'єкта розглядається як сукупність уявлень про навколишній світ, які можуть виступати у вигляді знань (К. Боулдинг, Дж. Келлі, У. Касевич, О. Лазурський), в другому картина світу розглядається як сукупність переживань суб'єкта про навколишній світ (Т. Титаренко). Об'єднання обох підходів дозволяє розглядати картину світу як внутрішню модель реальності. Процес формування картини світу відбувається під впливом різноманітних чинників: професійна сфера, місце проживання, національність, релігійна приналежність, соціальне середовище, історичний період часу, в якому живе людина.

Кожна людина має свою власну картину світу (world view). У найширшому сенсі картина світу – це інтерпретаційна лінза, яку людина використовує задля розуміння реальності та свого існування в ній (Miller, West). Картина світу складається із спостережень людини за собою, часом та простіром, природним та надприродним. Серед змістовних властивостей world view виділяють такі: суб'єктивність; космологічність та антропоморфічність; облігаторність дії при напівсвідомому характері; діалектичну єдність статичності та динаміки, стабільності та змінності, кінцевого та безкінцевого. До формальних властивостей картини світу належать наступні: регуляторність широкого спектра дії; пластичність рухливості та поліваріантності складності та деталізаційності; образності; системності; конкретності та цілісності.

Деякі аспекти картини світу динамічні та мінливі. Світогляд, заснований на цінностях та переконаннях, може стати жорстким та чинити опір змінам. Це відбувається навіть тоді, коли людям надається інформація, яка спростовує їхнє попереднє припущення. З іншого боку, люди можуть суттєво змінити свій світогляд завдяки життєвому досвіду. Коли відбувається така трансформація світогляду, можуть з'явитися нові варіанти, навіть у межах одних і тих же життєвих умов.

Такі зміни у світогляді можуть призвести до реорганізації концептуальних карт. Трансформація картини світу включає епістемологічні зміни в тому, як люди знають і що вони знають. Змінюється як поведінка, так і мотиваційний субстрат, на основі якого виникає ця поведінка. Це не тільки зміна в тому, що люди роблять, але й у тому, ким вони себе розуміють на онтологічному рівні.

Картина світу у філософії Вітгенштайна – це модель реальності, тобто сукупність фактів і ситуацій, виражених мовою. Мова виражає й експлікує інші картини світу людини, які через посередництво спеціальної лексики входять у мову, привносять в неї риси людини, її культури. Мовна картина світу – це відбиття людського сприйняття світу засобами мови. Л. Вайсгербер є автором терміна “мовна картина світу” (*sprachliches Weltbild*). Проте ідея мовної картини світу зародилася набагато раніше. Онтологічно поняття мовної картини світу бере свій початок з праць В. фон Гумбольдта, в яких воно розумілося як “форма мови”, яка є неповторною й індивідуальною для кожного народу, і являє собою об’єднання окремих мовних елементів у єдине ціле. Американські когнітивісти мовну картину світу називали «концептуалізацією світу у мові». Мовна картина світу є глибинним шаром картини світу у людини. Людина, як носій певної мови сприймає реальність та її категоризує відповідно до мови". Людина – це індивідуальна істота, яка сприймає реальність у власній перспективі, на підставі якої він/вона поділяє досвід, зміни в мовній картині світу обов’язково впливають на зміну ментальності.

В психології вивчається складна життєва ситуація, екстремальна, аномальна, травматична, кризова, критична, надзвичайна, несприятлива ситуації. Війна відноситься до всіх цих видів ситуацій. Під «складними життєвими ситуаціями» розуміють такі життєві обставини, що призводять до порушення працездатності, сформованих відносин, породжують негативні емоції й переживання, викликають дискомфорт та за певних умов можуть спричинити негативні наслідки для розвитку особистості. М. Перре до суб'єктивних параметрів складної (стресової) ситуації відносить:

- валентність (суб'єктивне значення ситуації, яке впливає на її стресогенність, що індивідуально обумовлене);
- невизначеність (суб'єктивну оцінку невизначеності та неясності ситуації);
- повторюваність (суб'єктивну оцінку повторюваності стресовій ситуації);
- мінливість (суб'єктивну оцінку того, що стресова ситуація зміниться самостійно без участі суб'єкта);
- обізнаність (міра особистого досвіду переживання подібних ситуацій);
- контрольованість (суб'єктивну оцінку особистої здатності контролю над стресовою ситуацією).

Під час проживання складної, екстремальної ситуації – війни, сприйняття реальності того, ким людина є і що відбувається в навколишньому світі, значно відрізняється від того, яку картину світу людина мала в мирний час. В процесі проживання та адаптації до нових умов життя у людини складеться картина світу, що відбиває особливості процесів типізування, оцінювання та набуття особистісного сенсу до ситуації, в якій опинилася людина. Організація та проведення емпіричного дослідження особливості світогляду крізь призму ресурсів у осіб під час війни передбачала виділення та здійснення наступних етапів дослідження: підготовчого (на якому здійснено теоретичний аналіз проблеми); дослідницького; аналітико-інтерпретаційного. В дослідженні використано наступний психодіагностичний інструментарій. За допомогою анкети у форматі Google-форми були сформульовані питання відповідно до теоретичного аналізу літератури, зокрема, до моделі світоглядної конструкції Флоренса Роквуда Клакхона та Walsh and Middleton. Отже, досліджуванім задавалися питання, які описують суть будь-якої картини світу: хто я, вік, стать, стан, цінності та орієнтацію на діяльність (працюю чи ні під час війни), які ресурси використовую для подолання стресу, орієнтацію у часі досліджуваного, тобто яку з перспектив людина обирає під час війни, чи орієнтується вона на минуле, сьогодення чи майбутнє, модальність міжособистісних

відносин. Дослідження здійснювалося у травні 2022 року. У проведеному дослідженні взяло участь 268 дорослих осіб (від 17 до старших за 40 років). З них 23,1 % чоловіків і 76,9 % жінок, 31 % досліджуваних 17-25 років (юність), 35,4 % – 26-40 років (рання дорослість) і 29,1 % – 41-55 років (середня дорослість). В роботі використана періодизація Е. Еріксона. Відомо, що вчений виокремлює ранню дорослість (20-45 років), середню дорослість (40-60 років) і пізню дорослість (понад 60 років).

Встановлено, що залученість у діяльність є важливим компонентом картини світу та копінг ресурсом. Продемонстровано, що під час війни складно навчатися або працювати – 65,4 % досліджуваних, 24,3 % не відчують цих складнощів. 66,8 % відповідають, що робота або навчання відвертає та перемикає від думки про війну, а 22,8 % не можуть зосередитися на роботі / навчанні. Не можуть себе заставити взагалі щось робити 57,5 % досліджуваних і тільки 28 % можуть зібратися і щось робити, 1,5 % – можуть робити щось іноді.

Оскільки картина світу заснована на цінностях, то одно з перших питань було наступним «Війна – це екстремально важка життєва ситуація. Переживаючи цю ситуацію, яку цінність Ви поставили б на перше місце?» досліджувані всіх вікових категорій відповіли наступним чином 46,6 % досліджуваних поставили цінність ЖИТТЯ на 1 місце в ієрархії цінностей, ділі цінність МИР (27,6 %). До інших цінностей ввійшли: «здоров'є», «гроші», «родина», «життя та здоров'я родини». Треба зазначити, що в багатьох дослідженнях, що проводилися до війни продемонстровано, що найпріоритетнішими у ранньому дорослому віці серед цінностей-цілей є: здоров'я, любов, щасливе сімейне життя. Цінність здоров'я відносять до ядра аксіологічної системи, тому не випадково, що у респондентів ранньої дорослості до війни ця цінність біла на першому місці. Наступну, другу, сходинку в ієрархії цінностей у юнаків до війни займала любов, що є природнім оскільки, за Е. Еріксоном, це є важливим завданням встановлення своєї ідентичності в близьких стосунках з іншими людьми. Серед інструментальних цінностей у юнаків, за даними

О. Карпінської, найважливішими були вихованість, життєрадісність, широта поглядів та чесність, які відносяться до важливих поряд з відповідальністю та совістю (І. Бех, І. Булах), скромністю, прагненням до самовдосконалення та інших. Щодо цінностей у віці середньої дорослості до війни, то О. Карпінською продемонстровано, перше місце займає здоров'я, друге – щасливе сімейне життя (соціальний ресурс), третє – життєва мудрість як психологічний ресурс стійкості. Порівняння з цінностями під час війни довело, що в новій картині світу цінності, що займали перші шпальта, трансформувалися або зійшли на позиції, що розташовані в ієрархії нижче.

На питання «Яка часова перспектива для вас є найважливішою?» отримано відповіді, що розподілилися на 2 часові орієнтації: сьогодення (58,2 %) та майбутнє (41 %). Респондентам стало важливим жити в сьогоденні. Під час війни теперішнє є орієнтиром, який називається "існуванням" – це перебування тут, в цьому місці, в повсякденному житті, ні в мріях майбутнього, ні в спогадах минулого. К. Роджерс писав про важливий життєвий принцип "тут і зараз". Сьогодення – це той модус реальності, в якому людина підхоплює можливості минулого і перекидає їх у майбутнє як завдання, плани... і побоювання. Отже, в цих двох питаннях відкривається картина світу людини під час війни: цінність ЖИТТЯ в ТЕПЕРІШНЬОМУ.

Щодо майбутнього, то відомо, що особистість росте з майбутнього, коли ставить цілі та прагне чогось. Людина з провідною орієнтацією на майбутнє є активною, амбітною, добросовісною, продуктивною, вона цінує час, оскільки нерідко відчують його дефіцит, чекає від майбутнього позитивних подій і переживань, які принесуть їй задоволення. До війни в багатьох дослідженнях (В. Кушнарєв, М. Гречкосій) встановлено, що орієнтація на майбутнє представлена у більшості досліджуваних. Але життя в майбутньому під час війни, на нашу думку, це механізм психологічного захисту, що дозволяє пережити теперішнє.

Далі ми запропонували визначитися з кольором картину світу сьогодення та майбутнього. Показано, що кольори world view у сьогоденні і майбутньому відрізняються. Картина світу сьогодення є

сіро- (31 %) біло- (20,1 %) синєю (15,3 %). В цих кольорах відбивається негативне ставлення до життя, відчуття самотності, а поведінка людини має характер компенсації. Картина світу майбутнього відбивається у зелено- (18,6 %) блакитно- (11,1 %) жовтих (14,5 %) кольорах. Оскільки колір відображає емоційний стан та прагнення особи, то в майбутньому люди бажають бути наполегливими, діяльними, будуть самостверджуватися (зелений), в них присутній оптимізм, здатність у пошуках нового, цікавого, задоволеність від діяльності (жовтий), в них є прагнення до спокою, єдності, до гармонії та почуття задоволеності (блакитний). Отже, картина світу в теперішньому відрізняється від карти світу в майбутньому. Імовірно, таке ставлення до майбутнього виконує роль ресурсу у підтриманні людини у проживанні війни в сьогоденні.

Щодо стану людини у теперішньому. Відомо, що картина світу захищає від небезпек та надає емоційної сили. Але згідно з теорією Янофф-Булмана, стверджується, що події, що спричиняють сильний стрес, порушують або "розбивають" світогляд людини, тому ми встановили стані людини у теперішньому: стан тривоги притаманний 33,2 %, стійкості - 26,5 %, оптимізму -15,3 %, 6,3 % досліджуваних переживають засмучення.

Визначення ієрархії ресурсів, що входять в картину світу теперішнього, показало, що більша кількість досліджуваних (20,9 %) вважає власну безпеку і безпеку родини ресурсом. Взагалі безпека є не тільки базовою потребою, а й феноменом, який представлений переживанням особистістю власної захищеності, задоволеністю своїм фізичним і психологічним здоров'ям; психологічним благополуччям, умінням правильно реагувати на небезпеку. Людина, що в ієрархії ресурсів виокремлює безпеку, виділяє об'єкт небезпеки та об'єкти захисту від джерел небезпеки. На другому місці в ієрархії ресурсів розташована віра, як ресурс у 17,9 % досліджуваних. Віра – це вроджене прагнення людини до самотрансценденції за межі своїх можливостей і достовірного знання. Віра залишає людині надію на вихід із безвихідного становища, на краще майбутнє. Далі – у 13,1 % досліджуваних йде ресурс соціальної підтримки, який вважається

ефективним засобом для перетворювання оцінки ситуації і покращення емоційного стану. Ці досліджувані, що використовують соціальну підтримку, є соціально спрямованими у подоланні екстремальної ситуації. 12,7 % респондентів вважають оптимізм ресурсом, що допомагає долати екстремальну ситуацію. Оптимізм, як відомо, не зводиться до очікування або каузальній атрибуції, емоційні складові оптимізму роблять вплив на поведінку, що має мотиваційне значення. Ці досліджувані транслують позитивне ставлення до світу, вірять у свої сили, успіх та перспективи. 12,3 % респондентів мають цілі у житті, що є їх ресурсом і 11,9 % проявляють ресурс життєстійкості, тобто вони вміють, за Т. М. Титаренко, ефективно існувати всупереч життєвим перешкодам і труднощам.

Щодо інформаційного ресурсу, то на запитання «Чи можна сказати, що читання чи слухання новин збільшилося?», то 72 % досліджуваних відповіли «Да», 12,3 % зазначили, що весь час читають або слухають новини, 9,3 % відповіли «Ні». Отже, картина світу під час війни не є стабільною, постійне отримання новин конструє відносну стабільність. Більш того, отримання інформації щодо ходу війни вважають найголовнішим ресурсом 78,7 % досліджуваних.

Війна як складна ситуація життя є викликом психологічному здоров'ю і процесам адаптації особистості. На запитання «Як Ви думаєте, чи можна сказати, що Ваша психіка адаптувалася до воєнного стану?», то 46,3 % досліджуваних визначилися, що «Так», 8,2 % – «Ні» і 38,4 % вважають, що до війни адаптуватися не можна. Отже, попри те, що респонденти у процесі життя переживали безліч позитивних та негативних життєвих подій (розлучення – 50 % досліджуваних, втрату близької людини – 39,5 %, і 14,8 % – втрату роботи), вони зазначають що до війни в них особливе ставлення.

За допомогою методів математичної статистики, проведено кореляційний і факторний аналіз. Результати кореляційного аналізу відбилися в кореляційній матриці. За допомогою факторного аналізу встановлено 2 фактори, що описують картину світу всіх досліджуваних. Перший фактор описує 14,52 % дисперсії, другий – 27,92 % дисперсії. Так, фактор 1 отримав назву «Ресурси особистості»

(ресурси (,836), часова орієнтація (,809), а фактор 2 – «Емоційний стан» (емоційний стан (-,626), вік (, 615), цінності (,562).

Таким чином, картина світу українців під час початку війни (травень 2022) як сукупність переживань суб'єкта про навколишній світ, як внутрішня модель реальності складається з життя в сьогоденні і майбутньому. В сьогоденні людина переживає самотність і компенсує те, що не може подолати (тривогу) та до чого не може адаптуватися (війни). В людині є цінності (життя, мир і свобода). Картина світу вміщує ресурси (віру, оптимізм, життєстійкість, інформаційний ресурс). Майбутнє в картині світу є цікавим та гармонічним. Безпека і інформаційний ресурс набули більшого значення.

Встановлено особливості картини світу в залежності від віку. Показано, що під час війни не можуть зосередитися на роботі / навчанні 22 % досліджуваних віком 17-25 років. Не можуть себе заставити взагалі щось робити 31,7 % досліджуваних віком 26-40 років та 21,9 % віком 41-55 років. Але 74 % досліджуваних віком 17-25 років, 63,4 % віком 26-40 років, також 75 % віком 41-55 років. 64 % респондентів в віці 17-25 років відповідають, що робота або навчання відволікає та перемикає від думки про війну. Таким чином, намагання бути активними, працювати попри обставини і є проявленнями копінгу як форми активності.

Цінності як фундамент картини світу у досліджуваних різних вікових категорій представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Цінності, як фундамент картини світу респондентів

Цінність	Вікові групи досліджуваних, в %		
	17-25	26-40	41-55
Здоров'є	12	12,2	1,6
Свобода	18	19,5	6,3
Життя	48	34,1	56,3
Мир	22	29,3	31,3

Отже, в травні 2022 року 12 % досліджуваних (17-25 років), 12,2 % досліджуваних (26-40 років) та 1,6 % досліджуваних (41-55

років) поставили здоров'я на перше місце в ієрархії цінностей. Для 48 % досліджуваних (17-25 років), 34,1 % досліджуваних (26-40 років) та 56,3 % досліджуваних (41-55 років) найважливішою цінністю стало життя. Для 22 % досліджуваних (17-25 років), 29,3 % досліджуваних (26-40 років) та 31,3 % досліджуваних (41-55 років) найважливішою цінністю став мир. Свобода як цінність виступає першою в ієрархії для 18 % досліджуваних (17-25 років), 19,5 % досліджуваних (26-40 років) та 56,4 % досліджуваних (41-55 років). Таким чином, життя і мир це головні цінності досліджуваних всіх вікових груп. Попри деякі кількісні розбіжності статистичних розбіжностей за U критерієм Манна - Вітні по змінній цінності між наступними групами не встановлено: між групою юнаків і ранньої дорослості $p < .445$, середньої дорослості і юнацтвом $p < .108$. Статистичні розбіжності за U критерієм Манна -Вітні встановлено між групою середньої дорослості і ранньої дорослості $p < .004$

Часова орієнтація, як мотиваційна складова картини світу, являє собою домінуючу спрямованість поведінки людини на об'єкти та події минулого, теперішнього або майбутнього. На питання «Яка часова орієнтація для вас є найважливішою?» отримано наступні відповіді по групах (таблиця 2).

Таблиця 2

Провідна часова орієнтація в картині світу респондентів

Часова орієнтація	Вікові групи досліджуваних, в %		
	17-25	26-40	41-55
Теперішнє	50	63,4	56,2
Майбутнє	48	36,6	43,8
Минуле	2	-	-

За аналізом даних таблиці 2 у досліджуваних різних вікових груп теперішнє займає перше місце. Попри деякі кількісні розбіжності статистичних розбіжностей за Укритерієм Манна-Вітні між групами не встановлено: між групою юнаків і ранньої дорослості $p < .180$, між групою ранньої дорослості і середньої дорослості $p < .453$, між групою середньої дорослості і юнацтвом $p < .469$.

Щодо кольору, який передає емоційний стан теперішнього, то в таблиці 3 надані порівняння.

Таблиця 3

Колір теперішнього у досліджуваних різних груп

Колір теперішнього	Вікові групи досліджуваних, в %		
	17-25	26-40	41-55
білий	34	26,8	12,5
красний	12		17,2
чорний	6	4,9	3,1
сірий	22	29,3	40,6
синій	14	22	12,5
жовтий		4,9	1,6
зелений			6,3
фіолетовий	2	4,9	-
блакитний			-
інші		7,3	6,3

Отже, картина світу юнаків представлена у біло-сірому теперішньому, що відповідає відстороненості, емоційної холодності та компенсації. Картина світу досліджуваних ранньої дорослості представлена в сіро-біло-синьому теперішньому, що відповідає негативному ставленню до життя, відчуття самотності, а поведінка респондентів має характер компенсації. Досліджувані середньої дорослості живуть у сірій картині світу теперішнього, що відповідає відгородженості, обмеженої емоційної готовності до спілкування, компенсації. Компенсація є механізмом психологічного захисту, що підтримує та реанімує гомеостаз психіки, захищає Я-концепцію особистості в складній і екстримальній ситуації

Встановлено статистичні розбіжності за U критерієм Манна-Вітні між групами юнаків і ранньої дорослості $p < .002$, середньої дорослості і ранньої дорослості $p < .000$, між групою середньої дорослості і юнацтвом на рівні $p < .05$

Таким чином, картина світу у кожному віці – власна. Але всім досліджуваним притаманний механізм компенсації, тобто усі респонденти знаходяться в процесі реанімування зруйнованого

балансу психічних і психофізіологічних процесів. Це захисний механізм психіки, який може включити феномен вибіркової оптимізації. Остання полягає в тенденції все більше і більше вдаватися до досвіду, оптимізуючи, відбираючи і застосовуючи найбільш ефективні стратегії для компенсації дефіцитів. Імовірно респонденти, переживаючи війну, намагаються зазирнути у минуле і знайти у власному досвіді механізми або способи додання тривоги та страху.

Колір майбутнього досліджуваних різного віку представили так (Таблиця 4)

Таблиця 4

Колір майбутнього у досліджуваних різних груп

Колір майбутнього	Вікові групи досліджуваних, в %		
	17-25	26-40	41-55
білий	6	9,8	10,9
красний			9,4
чорний			1,6
сірий	6	9,8	6,3
синій		7,3	1,6
жовтий	14	12,2	4,7
зелений	16	19,5	25
фіолетовий	8	2,4	3,1
блакитний	10		9,4
інші	36	34,1	28,1

Отже, у досліджуваних майбутнє є різнокольоровим. Юнаки та досліджувані ранньої дорослості бачать своє майбутнє у зелено-жовтому та різнобарвних кольорах (наприклад, рожевий, помаранчевий), що відповідає бажанню бути наполегливими, діяльними, прагнути самостверджуватися (зелений), в них присутній оптимізм, здатність до пошуків нового, цікавого, задоволеність від діяльності (жовтий). Досліджувані середньої дорослості бачать своє «зелене» майбутнє, що інтерпретується як колір життя. Зелений колір означає спокій, удачу, оновлення, здоров'я, свіжість, життєві сили, бажання бути наполегливими, діяльними.

Статистичних розбіжностей за Укритерієм Манна-Вітні між групами не встановлено: між групою юнаків і ранньої дорослості $p < .378$; між групою ранньої дорослості і середньої дорослості $p < .161$; між групою середньої дорослості і юнацтвом $p < .663$.

Емоційні стани у теперішньому досліджуваних різного віку відображено у таблиці 5.

Таблиця 5

Стан досліджуваних у теперішньому

Стан	Вікові групи досліджуваних, в %		
	17-25	26-40	41-55
тривога	36	14,6	51,6
оптимізм	18	12,2	17,2
засмучення	4	9,8	3,1
стійкість	30	36,6	15,6
песимізм	2	2,4	1,6
агресія	8	4,9	3,1
інші	2	19,5	7,8

Встановлено статистичні розбіжності за U критерієм Манна - Вітні між групами юнаків і ранньої дорослості $p < .005$, між групою середньої дорослості і юнацтвом $p < .000$, а між групою ранньої дорослості і середньої дорослості $p < .205$ статистичних розбіжностей не встановлено. Згідно з даними Таблиці 5 досліджувані середньої дорослості значно менше тривожаться і є менш оптимістичними і агресивними, але більш стійкими. Досліджувані 26-40 років описують свій стан як «стійкість», «тривога», «оптимізм». Високий рівень тривожного стану відзначається у 51,6 % досліджуваних віком 41-55 років.

Таким чином, картина світу досліджуваних включає: діяльність (вони знаходять сили працювати); часову орієнтацію - теперішнє, яка має сіро-білий колір (17 - 25 років), сіро-біло-синій колір (26 - 40 років), сірий колір (41-55 років); часову орієнтацію майбутнє, що є зелено-жовтим та різнобарвним, в них в залежності від віку визначений переважний емоційний стан: тривоги - стійкості (17-25 років), стійкості (26 - 40 років), тривоги (41 – 55 років).

Наступним кроком було визначення ресурсів досліджуваних, що вони використовують для подолання екстремальної ситуації.

Таблиця 6

Ресурси досліджуваних всіх вікових груп

Ресурс	Вікові групи досліджуваних, в %		
	17-25	26-40	41-55
Оптимізм	14	19,5	9,4
Безпека власна і родини	20		18,8
Наявність мети	10	17,1	4,7
Спогади з минулого		22	7,8
Підтримка родини/друзів	6	7,3	21,9
Віра	22	14,6	23,4
Життестійкість	24	14,6	14,1
Інформаційний ресурс	18	17,1	14,1
Інше	4	4,8	

В групах згідно з описовою статистикою досліджувані використовують різні ресурси. Так, для досліджуваних 17-25 років важливими є життестійкість, віра, безпека власна і родини та інформаційний ресурс. Для респондентів 26-40 років – спогади минулого та оптимізм. Для 41-55 літніх осіб – віра, підтримка друзів і родини, власна безпека і безпека родини. Статистичних розбіжностей за U критерієм Манна-Вітні між групами не встановлено: між групою юнаків і ранньої дорослості $p < .383$, між групою ранньої дорослості і середньої дорослості $p < .554$, між групою середньої дорослості і юнацтвом $p < .370$.

На запитання «Як Ви думаєте, чи можна сказати, що Ваша психіка адаптувалася до воєнного часу?», то 60 % досліджуваних віком 17-25 років, 51,2 % віком 26 - 40 років, 31,3 % віком 41 - 55 років визначилися, що «Так». 28 % досліджуваних віком 17 - 25 років, 36,4 % віком 26 - 40 років, 53,1 % віком 41 - 55 років, що до війни адаптуватися взагалі не можна. Тобто ці останні респонденти або є неадаптованими і потребують на професійну допомогу психолога або мають моральні принципи, в який війна є злом і відповідно до зла адаптуватися не можна. Статистичних розбіжностей за U критерієм Манна - Вітні між групою юнаків і ранньої дорослості не встановлено

$p < .383$, встановлено між групою ранньої дорослості і середньої дорослості $p < .000$, між групою середньої дорослості і юнацтвом $p < .05$.

Кореляційний аналіз встановив наступні зв'язки між змінними по групах. В групі досліджуваних 17 - 25 років встановлено: негативний кореляційний зв'язок між змінною «цінності» та змінною «кольори теперішнього» на рівні $p < .05$; негативний кореляційний зв'язок між змінною «цінності» та змінною «стан» на рівні $p < .05$. В групі досліджуваних 26 - 40 років встановлено: позитивний кореляційний зв'язок між змінною «стать» та змінною «ступень адаптованості», на рівні $p < .05$; позитивний кореляційний зв'язок між змінною «цінності» та змінною «ступень адаптованості» на рівні $p < .05$, позитивний кореляційний зв'язок між змінною «часова орієнтація» та змінною «ресурси» на рівні $p < .05$, позитивний кореляційний зв'язок між змінною «кольор теперішнього» та змінною «здатність працювати» на рівні $p < .05$. В групі досліджуваних 41 - 55 років встановлено зв'язки: негативний - між змінною «вік» та змінною «емоційний стан» на рівні $p < .05$; позитивний - між змінною «часова орієнтація» та змінною «ресурси» на рівні $p < .01$. Оскільки нами встановлено незначна кількість кореляційних зв'язків, то проведення факторного аналізу по вікових групах є складним.

Таким чином, картина світу під час війни у осіб різного віку виглядає так.

У респондентів 17 - 25 років картина світу складається з сукупності переживань в теперішньому, в якому вони відчують відстороненість, емоційний холод, переживають тривогу, але є стійкими, найважливішою цінністю є життя, вони застосовують механізм компенсації в процесі адаптації до теперішнього і намагаються бути активними, застосовують віру, як ресурс і бажають бути в безпеці, проєктують оптимістичне майбутнє.

У досліджуваних 26 - 40 років картина світу як внутрішня реальність складається з сукупності переживань в теперішньому, в якому вони відчують самотність, негативне ставлення до життя, попри те, що головною цінністю і є життя, респонденти є стійкими, але застосовують механізм компенсації в процесі адаптації до

теперішнього та намагаються бути оптимістичними та реконструюють спогади минулого. Чим більша віра в цінність життя, тим вище їх адаптованість, чим оптимістичнішим є колір теперішнього, тим більше використовують копінг в адаптації – намагаються бути активними. Проєктують оптимістичне майбутнє.

У досліджуваних 41 - 55 років картина світу, що є внутрішньою реальністю, складається з сукупності переживань в теперішньому, в якому вони відчують емоційну неготовність до спілкування, переживають тривогу, найважливішою цінністю є життя, вони застосовують механізм компенсації в процесі адаптації до теперішнього, використовують віру та соціальну підтримку як ресурс та проєктують спокій, вдачу та оновлення життя в майбутньому. Чим старшими за віком є респонденти тим частіше вони відчують тривогу, часова орієнтація на теперішнє є механізмом психологічного захисту, що пов'язано з ресурсами віри та соціальною підтримкою як копінг стратегією.

Таким чином, в процесі проживання екстримальної та складної ситуації – війни в картині світу людини представлено ресурси, що дозволяють адаптуватися та підтримувати внутрішньою реальність.

ЛІТЕРАТУРА

Бурлачук Л. Ф. Коржова Е. Ю. Введение в психологию жизненных ситуаций. К., 1998.

Вітгенштайн Л. Tractatus Logiko-Philosophicus. Філософські дослідження. – К., 1995. – 85 с. – Режим доступу: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/vitgen.html>.

Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / Пер. с нем. / В. Гумбольдт. – М.: ОАО ИГ “Прогресс”, 2000. – 400 с.

Карпинская О. Н. Механизмы формирования акмеологических ресурсов представителей пожилого возраста / О. Н. Карпинская // Проблеми сучасної психології. - 2016. - Вип. 33. - С. 232-244. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2016_33_22

Кіреєва З. О. Проявлення феномену "нереалістичного оптимізму" в студентських репрезентаціях-проєктуваннях життєвого шляху. Вісник Одеського національного університету Т.17.Випуск 5. Серія психологія 2012. С.48-57.

Кіреєва З. О. Предиктори резильєнтності та оптимізму у осіб різного віку під час проживання пандемії Sars-cov-2. Вісник ХДУ Серія Психологічні науки - No.1 - том 1. - 2022. - С. 5-11.

Максименко С. Д. Загальна психологія : підручник. / С. Д. Максименко К. С.Максименко, М. В. Папуча. - К.: ТОВ «КММ», 2007. – 296 с.

Односталко О. Кіреєва З. Відображення проживання важкої життєвої ситуації ("crash-етапу") за допомогою наративу. Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Актуальні проблеми психології. Том X. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Випуск 32. – Київ. 2018 – С. 42-49. Режим доступу file:///C:/Users/Home/Downloads/Aktual_.pdf

Родіна Н. В. Особистісні характеристики як ресурси долаючої поведінки. Огляд деяких сучасних теорій копінгу Режим доступу: <C:/Users/home/Downloads/162271-354419-1-SM.PDF>

Савчин М. В. Вікова психологія: навчальний посібник / М. В. Савчин Л. П. Василенко. - К.: Академ. видав, 2005. – 360 с.

Титаренко Т. М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самодопомоги в умовах тривалої травматизації : монографія / Т. М. Титаренко / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. – 160, 62.

Титаренко Т. М. Життєстійкість особистості: соціальна необхідність та безпека / Т. М. Титаренко, Т. О. Ларіна. – К. : Марич, 2009. –76 с. (Серія «Бібліотечка соціального працівника»).

Naugle, D. (2002). Worldview: The history of a concept . Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans Publishing Company.

Rasi, H. (2000). Worldviews, contemporary culture, and Adventist thought. Paper presented at Symposium on the Bible and Adventist scholarship. Juan Dolio, Dominican Republic, March 19–26, 2000.

Retrieved 27th October, 2009, from http://www.fae.adventist.org/essays/26Bcc_001-015.htm

Sire, J. (1998). The universe next door. Downers Grove, IL: InterVarsity Press.

Sire, J. (2004). Naming the elephant: Worldview as a concept . Downers Grove, IL: InterVarsity Press.

Solomon, J. (1994). Worldviews. Retrieved 27th January, 2012, from <http://www.probe.org/site/c.fdKEIMNsEoG/b.4224519/k.362A/Worldviews.htm>

World Health Organization. Resolution on health action in crises and disasters. Geneva: World Health Organization; 2005.